

Lieux de mémoire
Linda Theebe-Fisser

November 2011

Lieux de mémoire Gedenkkruis op de Bussumerhei, gemeente Hilversum

Een cel is maar twee meter lang,
en nauw twee meter breed,
wel kleiner nog is het stuk grond,
dat ik nu nog niet weet,
maar waar ik naamloos rusten zal,
mijn makkers bovendien,
wij waren achttien in getal,
geen zal den avond zien.
(uit: *Het lied der achttien doden*, Jan Campert, 1902-1943).¹

¹ Jan Campert, uit: 'Het lied der achttien doden', 1902-1943.
<http://www.gedichten.nl/nedemap/poezie/poezie/34486.html?zoekresultaat=ja> (oktober 2011).

Inhoudsopgave

Inleiding		pag. 3
Hoofdstuk 1	Lieu de mémoire	pag. 5
Hoofdstuk 2	Gedenktekens	pag. 5
Hoofdstuk 3	Lodewijk van Hamel	pag. 7
Hoofdstuk 4	Wordt er stilgestaan...	pag. 8
Hoofdstuk 5	Herinneringen aan de fusillade	pag. 9
Conclusie		pag. 12
Bronnen		pag. 13

http://oranjehotel.nationaalarchief.nl/bronnen/9_9351.asp(oktober 2011).

'Kleremoffen,' zei de oude man met de wandelstok. De rest van de mannen knikte. Het was even stil. Ze kijken strak voor zich uit. Mijn dochter en ik

denken te zien dat er zich oude beelden in hun hoofd afspelen. Gemeenschappelijke herinneringen aan het verleden, waar ik geen deel van uitmaak. Mijn dochter al helemaal niet, zij staat er nóg verder vanaf. Wij kennen de oorlogstijd niet. Zij vond het grappig dat ze er nog zo geëmotioneerd over spraken. Het zal de mannen ongetwijfeld hebben gevormd. Hij vertelt me het verhaal van een vrouw van 90 jaar oud. Zij zou hebben gezien dat de mannen gefusilleerd werden, dikwijls sprak zij hier met de man over. Ze zag dat ze stuk voor stuk werden doodgeschoten. Het geluid van de schoten hoort ze nu nog. Zij vertelde hem dat het regende die dag en de dagen ervoor. De zanderige hei, normaal zo droog, was veranderd in een modderpoel. Zij is een van de getuigen geweest van de fusillades, misschien wel een van de oprichters van het kruis. De vrouw is oud, ik respecteer haar wens met rust te worden gelaten. Haar verhaal heb ik nu gehoord en dat is voor mij van grote waarde. Weliswaar via de man met de wandelstok, maar ik weet wat ik wilde weten: er is nog een herinnering. Ieder jaar gaat ze op 4 mei 'op kruistocht' naar het herdenkingskruis. In een rolstoel, want lopen kan ze niet meer. Hier liggen nu slechts herinneringen die zichtbaar zijn gemaakt door het houten kruis. Nu spelen haar achterkleinkinderen op dezelfde plek. Kinderen die het grappig zullen vinden, als oma 'kleremoffen' zegt.²

Inleiding

Oktober 2000, voor het eerst lopen we op de Bussumerhei met onze kinderen en de hond. Het is mooi weer, helder, en je ruikt de herfst al. De zon is fel. In de verte zien we een lichte heuvel met bomen eromheen. Als we dichterbij komen ontdekken we een groot houten kruis. We lezen de plaquette met vier namen: A.A. Bosschart, 1897-1941; L.A.R.J. van Hamel, 1915-1941; R.P. s' Jacob, 1905-1941 en C. van der Vegte, 1900-1941. Hier is iets gebeurd, realiseren we ons. Het kruis is prominent aanwezig, maar toch ook weer niet. Als je via de achterkant zou lopen zou het niet opvallen door de bomen die er staan, het kruis heeft 'rugdekking'! De kinderen rennen de heuvel op. Gooien stokken waar de hond achteraan rent. Hier wordt nu gespeeld. Voor ons een moment om even stil te staan. Het is duidelijk dat hier vier mensen worden herdacht.

² Gesprek met enkele leden van de Historische Kring Bussum (21oktober 2011).

Oktober 2011, het is opnieuw een prachtige dag. Met onze inmiddels oude hond lopen we weer op de hei. Nu met een heel andere bedoeling. De kinderen zijn mee, alleen spelen ze nu even niet meer. Ze zijn oprecht geïnteresseerd in mijn opdracht. Ook zij vinden het belangrijk dat er plaatsen van herinnering zijn. Het kruis lijkt er anders uit te zien. Komt dat omdat we er nu meer over weten? De plek is bijzonder, half verscholen. Het plaatje met de namen schittert in de zon. In plaats van vier namen, staan er nu vijf namen op, A.J.L. Van Zomeren, 1920-1941, is toegevoegd in 2007.³ Tevens is een aantal correcties aangebracht. Zo was in eerste instantie de naam van R.P. s' Jacob onjuist gespeld.⁴

Kennelijk vond iemand dat belangrijk. Ik vind het ook belangrijk, want nu weet ik zeker dat dit een echte *lieu de mémoire* is. *Lieux de mémoire* worden uit drie dimensies opgebouwd: de materiële, de functionele en de symbolische. Het 'hoe', 'waarom', en 'wat of wie'. Voorwaarde is de *wil* tot herinnering, anders is het een *lieu de histoire*. Het herdenkingskruis voldoet aan al deze voorwaarden.

Tijdens mijn zoektocht naar informatie over het kruis, heb ik mij vooral gericht op Lodewijk van Hamel, een van de vijf namen op de plaquette. Na enige tijd zoeken stuitte ik op een monument in Baarn. 'De Marinier' (officiële naam: de Marine-officier).⁵ Het oorlogsmonument 'De Marinier', is een *lieu de mémoire* in de volle betekenis van het woord. Er werd en wordt herdacht. Ik zal hier dan ook later dieper op ingaan.

Of er voor de overige vier verzetshelden monumenten zijn opgericht is mij onbekend. Het is wel belangrijk om hier te vermelden dat Bosschart, Van der Vegte en s' Jacob op dezelfde dag zijn gefusilleerd, 29 september 1941.⁶ Waarom dat op deze plek heeft plaatsgevonden is mij eveneens onbekend.

³ Uitgezocht door de gemeente Hilversum, i.o.v. een geïnteresseerde.

⁴ Deze correctie vond plaats i.o.v. een nabestaande na het overleggen van persoonsgegevens van R.P. s' Jacob. Een email waarin deze persoonsgegevens staan, is in bezit van de auteur van dit werkstuk.

⁵ http://www.baarn.nl/portal/oorlogsmonumenten_41905 (november 2011).

⁶ <http://oranjehotel.nationaalarchief.nl/gevangenen> (oktober 2011).

Zij waren alle drie betrokken bij de oprichting van het illegale ‘Vrij Nederland’.⁷

Van Zomeren, bedrijfsleider van Van Zomeren te Amsterdam, drukte anti-Duitse pamfletten voor de Communistische Partij van Nederland (CPN).⁸ Hij is gefusilleerd op 10 oktober 1941. Vermoedelijk op dezelfde plek.

Omdat het kruis in Bussum staat, op de plek waar Lodewijk van Hamel en vier anderen gefusilleerd zijn, ga ik op zoek naar het antwoord op de volgende vraag: ‘Hoe heeft de herinnering van de fusillade van Lodewijk van Hamel gestalte gekregen?’ En in hoeverre is het gedenkkruis op de Bussumerhei, gemeente Hilversum, een *lieu de mémoire*?

1. *Lieux de mémoire*

Lieux de mémoire betekent letterlijk: ‘geheugenplaatsen’ of ‘plaatsen van herinnering’. Die plaatsen brengen mensen onwillekeurig en onmiddellijk in verbinding met het publieke verleden. Bij Pierre Nora, Frans historicus, spelen herinneringsmonumenten een grote rol.⁹ Zijn onderzoek naar plaatsen van herinnering in Frankrijk werd een groot succes dat navolging kreeg in vele landen, ook in Nederland. Op of bij herinneringsplaatsen staat de mens in verbinding met het verleden. Ze verwijzen naar het collectieve verleden. Is het gedenkkruis op de Bussumerhei een *lieu de mémoire*?

Ja, het is een oorlogsmonument, een gedenkteken, de vijf gefusilleerden worden hier op 4 mei herdacht.

2. Gedenktekens

Herman Simissen beschrijft in zijn artikel, dat monumenten een relatie leggen tussen het verleden (waar het monument naar verwijst en waarin het is opgericht) en het heden van degene die er naar kijkt.¹⁰

Gedenktekens spreken niet voor zich; pas door erbij stil te staan, door er aandacht aan te schenken, kan een gedenkteken tot ‘spreken’ worden gebracht. Tijdens het kijken kunnen er een aantal vragen worden gesteld die helpen de betekenis ervan tot uitdrukking te brengen.¹¹

Ze zijn opgericht om een aspect van het verleden in de herinnering te houden, maar ze zeggen ook iets over de visie op dat aspect van het verleden waarnaar wordt verwezen, het verleden waarin het gedenkteken werd opgericht, en het heden waarin het wordt bekeken. Voor het begrijpen

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Pierre Nora, *Les lieux de mémoire* (Parijs 1984-1992).

¹⁰ Herman Simissen, ‘Their name liveth for evermore’, aangepaste versie, in: *Lieux de mémoire*, (OU Heerlen, 2008) 134.

¹¹ Ibidem.

van een gedenkteken moet je je realiseren dat de betekenis ervan tot stand komt in een proces van interpretatie. Met het voortschrijden van de tijd kan deze veranderen. Vragen die kunnen worden gesteld bij het begrijpen van een gedenkteken:

- wie heeft het opgericht?
- wanneer is het opgericht?
- wat is de boodschap?
- voor wie is het gedenkteken?
- waarom een gedenkteken?
- op welk publiek richt het gedenkteken zich?
- is het nog in gebruik?

In het geval van het Bussumse kruis zijn het waarschijnlijk omwonenden of getuigen van de fusillade geweest die het kruis hebben opgericht.¹² Volgens diverse bronnen is in 1945 het kruis direct na de tweede Wereldoorlog geplaatst.¹³ Het is een christelijk kruis, de boodschap is: ondanks de verschillende achtergronden in ideeën en religie verdienen allen een christelijk kruis, op de locatie waar hun ziel het lichaam heeft verlaten. Het gedenkteken is geplaatst ter nagedachtenis aan mensen die na de oorlog werden beschouwd als verzetshelden. Het is de plek waar de fusillade heeft plaatsgevonden, maar niet de plaats waar hun stoffelijke resten liggen begraven.

Omdat men ervan uit gaat dat omwonenden of ooggetuigen dit kruis hebben geplaatst, is het waarschijnlijk voor hen bedoeld. Als markeerplaats en uit respect voor de vijf gefusilleerden. Of er al vanaf het moment dat er herdenkingen werden gehouden mensen, speciaal naartoe gingen om te herdenken, is niet bekend. Diverse (orale) bronnen in het Gooi denken dat het geen herdenkingsplaats is geweest. Pas sinds enkele jaren is er (opnieuw) interesse om de gebeurtenis te herdenken. Of wéér te herdenken.

Er is een bepaald bewustzijn ontstaan dat hier iets bijzonders heeft plaatsgevonden. Er is jaarlijks op 4 mei een dodenherdenking, zij het geen officiële.¹⁴ De herinnering aan de oorlog wordt hier wel zeker bewaard. Volgens Pierre Nora belangrijk, want mensen ontleen hun identiteit niet alleen aan de algemene geschiedschrijving.¹⁵

¹² Informatie verkregen van een medewerker van de Gemeente Hilversum (oktober 2011).

¹³ www.tgooi.info/beelden/gedenkkruis.php (oktober 2011).

¹⁴ Informatie van een medewerker van de Gemeente Hilversum, afdeling officiële herdenkingen 4 mei, (oktober 2011).

¹⁵ Pierre Nora, *Les lieux de mémoire* (Parijs 1984-1992).

3. Lodewijk Anne Rinse Jetse van Hamel 6 juni 1915 – 16 juni 1941.¹⁶

‘De Oostenwind is een slechte wind. Mogen straks de vleugelen van den Westenwind de fluistering van Lodo’s naam, den naam van Lodewijk van Hamel, uitdragen tot in de harten van allen voor wier zaak hij is gevallen’.

(Michielsen)¹⁷

Lodewijk van Hamel was de eerste geheime agent die vanuit Engeland naar Nederland werd uitgezonden, zijn verzetsnaam was Willem van Dalen.¹⁸ Hem is gevraagd een betrouwbare radioverbinding met Londen tot stand te brengen en een spionagegroep op te zetten. Zijn legitimatiebewijs was een zilveren dubbeltje, op een bepaalde manier gesneden, dat hij aan een zilveren kettinkje rond zijn hals droeg en dat hij had gekregen van Prins Bernard.¹⁹ Voor geld moest hij zich wenden tot de heer Menten, firmant van de Haagse Bank ‘Heldring & Pierson’.²⁰ Hij slaagde erin een groep samen te stellen en een adres te betrekken in Den Haag van waaruit gezonden kon worden. Van Hamel zou in oktober 1940 terugkeren naar Londen. In de nacht van 13 op 14 oktober zou hij met vier anderen door een watervliegtuig van de Nederlandse Marine Luchtvaart Dienst, de MLD, worden opgepikt van het Tjeukemeer.²¹ Omdat de piloot, Heye Schaper, door dichte mist niet kon landen, zijn ze teruggekeerd aan de oever. Daar werden ze door de Nederlandse politie gearresteerd, die de inmiddels verstopte koffer met spionagemateriaal gevonden had en later aan de Duitsers overdroeg. De opgepakte groep werd overgebracht naar het Oranjehotel in Scheveningen. Van Hamel is daar eindeloos gemarteld maar heeft over zijn opdrachtgevers nooit iets losgelaten. Hij is op 16 juni 1941 gefusilleerd op de Bussumerhei, gemeente Hilversum.²² Niet alle bronnen vermelden dezelfde locatie. Er wordt gesproken over Bussum, Laren, Crailo, ‘nabij de Kolonel Palmkazerne’, ‘de Gooise hei’ en zelfs ‘ergens in het Gooi’.²³ Omdat het niet helemaal duidelijk was op welk grondgebied de Bussumerhei lag, zijn vermoedelijk daar de onduidelijkheden ontstaan.

¹⁶ http://neon.pictura-hosting.nl/naa/naa_mrx_bld/thumbs/500x500/naa/NAA_000427/00011000107.jpg (oktober 2011).

¹⁷ E.F.K. Michielsen, *Tegen de vlagen van den Oostenwind* (Leiden 1946) 7.

¹⁸ L. de Jong, *De Bezetting* (Den Haag/ Antwerpen 1973) 457-462.

¹⁹ L. de Jong, *De Bezetting* (Den Haag/ Antwerpen 1973) 457-462.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Auteur van dit werkstuk is in bezit van email, waarin dit wordt bevestigd door een nabestaande.

²³ Diverse internetbronnen, het Goois Natuurreservaat (GNR), en navraag bij diverse gemeenten (oktober 2011).

Het Goois Natuurreservaat, eigenaar van het terrein, bevestigt dit vermoeden.²⁴ Zij kunnen de herkomst van het kruis in 1945 dan ook niet plaatsen. In hun archieven is hier verder niets over bekend.²⁵

Lodewijk van Hamel heeft in 1946 postuum de Militaire Willems-Orde ontvangen.²⁶ De MWO is een Nederlandse militaire onderscheiding en tevens de oudste en hoogste Nederlandse ridderorde. De orde werd ingesteld door koning Willem in 1815.²⁷

Lodewijk van Hamel is in Driehuis- Westerveld gecremeerd. Pas veel later werd de urn in Duitsland teruggevonden. Deze werd op 6 maart 1952 op de Erebegraafplaats Bloemendaal bijgezet.²⁸

4. Wordt er stilgestaan of herdacht bij het gedenkkruis op de Bussumerhei?

Sinds een aantal jaren wordt hier op 4 mei een 'kruistocht' naar het kruis georganiseerd. Het is een particulier initiatief, waar steeds meer mensen aan deelnemen. In 2010 waren het er meer dan 200.²⁹

Oorspronkelijk was dit stuk hei dichtbij een militair oefenterrein en in verband met schietoefeningen niet op alle tijden toegankelijk voor voetgangers. De 'gewone' voetganger zou niet zomaar zijn route langs dit kruis kiezen.³⁰ Dat is nu anders, en menig wandelaar zal nu stilstaan bij dit gedenkteken; zich afvragen wat hier gebeurd is. Vlakbij het kruis ligt een bergje met kiezelstenen. Deze zijn neergelegd door de kinderen van de nabijgelegen Vrije School, als teken van respect.

²⁴ Aldus een medewerker van het GNR (oktober 2011).

²⁵ Aldus het bedrijfsbureau van het GNR, de auteur is in bezit van een email, waarin deze gegevens staan.

²⁶ http://nl.wikipedia.org/wiki/Militaire_willems-Orde (oktober 2011).

²⁷ Uittreksel Kanselarij Der Nederlandse Orden, 4-10-'46. Kopie in bezit van de auteur van dit werkstuk.

²⁸ <http://oranjehotel.nationaalarchief.nl/gevangenen/onderzoeksvoorbeelden/hamel.asp?ComponentID=9447&SourcePageID=9326> (oktober 2011).

²⁹ <http://www.bondvanwapenbroeders-gv.nl> (oktober 2011).

³⁰ Diverse orale bronnen (oktober 2011).

Rechtsonder op de foto is vaag het bergje met kiezelstenen zichtbaar. De kinderen hadden de stenen beschilderd. De verf is in de loop der jaren weggevaagd door de regen.

5. Herinneringen aan de fusillade.

De herinnering aan deze gebeurtenis, en met name de fusillade van Lodewijk van Hamel, leeft op diverse manieren voort.

Ten eerste in het monument 'De Marinier' te Baarn.

Tijdens mijn zoektocht naar informatie over het herdenkingskruis te Bussum ontdekte ik dat er een imposant monument van Lodewijk van Hamel en zijn broer Gerard in Baarn is onthuld.³¹ Deze onthulling vond plaats in 1947. Het monument is ontworpen en gemaakt door kunstenaar mevrouw A. Roland Holst, in opdracht van de vader van de gebroeders Van Hamel. De 'Nieuwe Baarnse School' heeft dit monument later geadopteerd. Oorspronkelijk stond het gedenkteken op het Baarnse Stationsplein, maar in 1966 werd het verplaatst naar de huidige locatie.

Ieder jaar in juni, de geboortemaand van Lodewijk van Hamel, herdenken de kinderen van deze school de dood van de gebroeders Van Hamel. Er worden tevens bloemen bij het monument gelegd. Er wordt stilgestaan bij de Tweede Wereldoorlog. In het niet zo verre verleden zijn er oud-verzetsstrijders op school geweest om te vertellen over de Tweede Wereldoorlog en de rol van het verzet daarin.

³¹ www.nbsbaarn.nl/; gemeente Baarn/Wikipedia/; www.4en5mei.nl (oktober 2011).

Door deze 'lessen' horen de kinderen de herinneringen van verzetshelden die de oorlog overleefd hebben. Wellicht wordt de herinnering zo levend gehouden. Op de website van de 'Nieuwe Baarnse School' staat het volgende:

"Het beeld 'De Marinier' herinnert de inwoners van Baarn aan de broers Lodewijk (Lodo) en Gerard van Hamel, die omgekomen zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog. Marine-officier Lodewijk was de eerste Nederlandse geheim agent die in bezet gebied ging opereren. Onder de schuilnaam Willem van Dalen kreeg hij in augustus 1940 twee opdrachten: het oprichten van spionagegroepen en het doorgeven van militaire berichten via een zender. Lodewijk van Hamel en zijn metgezellen werden ontdekt door de Duitse bezetter, gearresteerd en veroordeeld. Op 16 juni 1941 werd hij gefusilleerd. Ook zijn oudere broer Gerard, die ook bij het verzetswerk betrokken was, overleefde de oorlog niet. In juli 1944 overleed hij in concentratiekamp Natzweiler."³²

http://nl.wikipedia.org/wiki/De_marinier (oktober 2011).

³² www.nbsbaarn.nl (oktober 2011).

De gemeente Baarn is niet op de hoogte van het bestaan van het herdenkingskruis in Bussum.³³ Zij veronderstellen dat Lodewijk van Hamel op een onbekende plaats is gefusilleerd. Een nabestaande heeft bevestigd dat Lodewijk van Hamel en s' Jacob op de plaats waar het kruis staat, zijn gefusilleerd.³⁴ Dat kan ik van de overige drie gefusilleerden nergens bevestigd zien. Uiteraard gaat de gemeente Baarn direct uitzoeken waarom deze kennis bij hen ontbreekt. Waarom het monument 'De Marinier' in de gemeente Baarn geplaatst is, ligt aan de omstandigheid dat de ouders van Lodewijk van Hamel in Baarn woonden. Om hun beider zoons te gedenken hebben ze het monument laten maken.

Ten tweede is er de roman 'Tegen de vlagen van den Oostenwind' uit 1942 van Mr. E.F.K. Michielsen, reserve-luitenant der Veldartillerie, als een postume hulde aan Lodewijk van Hamel.

Het voorwoord alleen is al een *lieu de mémoire*. Ik citeer: '*Meer dan eens heb ik op het punt gestaan dit manuscript weer te verscheuren. (...) Toch schrijft hij het boek want: 'Maar ook om herinneringen vast te leggen. Herinneringen aan een opwindend jaar, herinneringen aan spannende momenten, herinneringen bovenal aan één figuur, wiens lichtend voorbeeld altijd moge blijven leven, aan Lodewijk van Hamel'.*

Het is een waar gebeurd verhaal: '*Zo doende volgt het geschrevene de feiten slechts voor - laat ons zeggen - vijf en negentig procent*'.³⁵

Het boek beschrijft vrij nauwkeurig de werkzaamheden van Lodewijk van Hamel, evenals de tijd die hij in de gevangenis te Scheveningen zat.

De persoonlijke betrokkenheid van de schrijver is ontroerend.

Conclusie

Op de vraag 'hoe heeft de herinnering aan de fusillade van Lodewijk van Hamel gestalte gekregen?' heb ik het volgende antwoord: het herdenkingskruis draagt in beperkte mate daaraan bij. Er wordt stilgestaan bij het feit dat er naast Lodewijk van Hamel, nog vier verzetshelden zijn gefusilleerd. Het gedenkkruis wordt op 4 mei, de dag van de Nationale Dodenherdenking bezocht, zij het pas sinds zeer recent. Op de plaquette aan het monument wordt niet vermeld dat een van de vijf gefusilleerden de MWO heeft ontvangen. Bovendien is de gebeurtenis - de fusillade van onder andere Lodewijk van Hamel - en daaruit voortvloeiend de herinnering, bij veel mensen slechts gedeeltelijk bekend. Vervolgens is er een naam in 2007

³³ Gesprek met een medewerker van de Gemeente Baarn (25 oktober 2011).

³⁴ Aldus de informatie die betrokkene aan de auteur verstrekt heeft (oktober 2011).

³⁵ E.F.K. Michielsen, *Tegen de vlagen van den Oostenwind* (Leiden 1946) 5.

aan toegevoegd (Van Zomeren) en is er een naam gecorrigeerd (s' Jacob in plaats van 's Jakobs). Met betrekking tot het herdenken van Lodewijk van Hamel, is de aandacht voornamelijk uitgegaan in Baarn. In Bussum is dit duidelijk minder. In eerste instantie vermoedt men dat het oorspronkelijke kruis, dat in 1945 zou zijn onthuld, een initiatief is geweest van particulieren. Volgens de Historische Kring Bussum zijn er getuigen geweest van de fusillade.³⁶ Een daarvan is bekend en nog in leven. Dat zou kunnen betekenen dat een van deze mensen het herdenkingskruis heeft geplaatst ter herinnering aan deze afschuwelijke gebeurtenis. Niet om ze een graf te geven, want de stoffelijke resten zijn daar niet begraven, maar om deze plek te markeren. Uitgaande van deze veronderstelling, zou het dan om een persoonlijk herdenkingsteken gaan. Een plek waar men samenkwam om stil te staan bij het gebeurde.

Tijdens mijn onderzoek naar het kruis viel mij op dat er in eerste instantie vrijwel niemand *echt* iets over het kruis wist te vertellen.

Men was geschokt toen ik vertelde dat een van hen, Lodewijk van Hamel, postuum de Militaire Willemsorde heeft ontvangen. Op grond van deze reactie vermoed ik dat als men zich er eenmaal van bewust wordt wie hier gefusilleerd is, er wellicht meer aandacht aan zal worden besteed.

De locatie, Bussumerhei, gemeente Hilversum, klinkt ook behoorlijk verwarrend. Zeker in die tijd, 1945, was de exacte plaats niet relevant.

Ik beschik inmiddels over veel meer informatie dan nodig is voor dit werkstuk. Je zou kunnen zeggen dat ik zaken gevonden heb waar ik niet naar op zoek was. Een mooi voorbeeld van serendipiteit.

³⁶ Diverse (orale) bronnen, Historische Kring Bussum (21 oktober 2011).

Bronnen

Literatuur

L. de Jong, *De bezetting* (Den Haag/ Antwerpen 1973).

Arnold Labrie, *Lieux de mémoire: over herinnering en identiteit*, lezing 21 april 2006.

E.F.K. Michielsen, *Tegen de vlagen van den Oostenwind* (Leiden 1946).

Pierre Nora e.a., *Les lieux de mémoire*, Parijs 1984-1992.

Herman Simissen, 'Their name liveth for everymore', aangepaste versie, in: *lieux de mémoire*, (OU Heerlen, 2008).

Rink van der Velde, *De Fuik* (Apeldoorn 1981).

Websites

<http://www.niod.nl> (oktober 2011).

http://nl.wikipedia.org/wiki/Lodewijk_van_Hamel, (oktober 2011).

<http://historischekringbussum.nl/cms/index.php> (oktober 2011).

<http://www.lycos.com/> (oktober 2011).

<http://www.oranjehotel.org/>(oktober 2011).

<http://oranjehotel.nationaalarchief.nl/gevangenen/onderzoeksvoorbeelden/hamel.asp?ComponentID=9447&SourcePageID=9326> (oktober 2011).

<http://www.tweede-wereldoorlog.org/achttien-doden.html>(oktober 2011).

<http://www.bondvanwapenbroeders-gv.nl/>(oktober 2011).

<http://www.nbsbaarn.nl/?page=show&pageid=78> (oktober 2011).

http://www.defensie.nl/onderwerpen/personeel/onderscheidingen/militaire_willems-orde (oktober 2011).

<http://www.eerebegraafplaats.nl/> (oktober 2011).

<http://www.4en5mei.nl/oorlogsmonumenten> (oktober 2011).

En vele andere websites.

Telefonische bronnen

Gemeente Baarn, oktober 2011.

Gemeente Bussum, oktober 2011.

Gemeente Hilversum, oktober 2011.

